

===== Dini Epistemoloji =====

:date: 2014-11-23 03:41:51 +0200

.. :Author: Emin Reşah .. :Date: 12770

Dinî ilimlerin maksadı, *nasıl daha iyi insan olunur?* sorusunun cevabını verebilmek. Bunu bu şekilde söyleyince tuhaf görünebilir çünkü *anlatılan* Allah'ın rızasından, insanların cennete gitmesinden, ölümden sonraki hesabını iyi veremesinden, ahiretini kurtarmasından bahsediyor. Ancak bu amaçlara da (dinî manada) *daha iyi* olarak ulaşabiliriz.

Yalnız burada (bilhassa zamanımızda) önemli bir mesele mevcut. Nereye gitmemiz gerektiğini, iyiliğin nasıl olacağını her durumda bilmiyoruz, daha doğrusu bize bunu anlatan çok insan var ve hemen her durum için farklı şeyler söylüyorlar. Bunların arasında tercih yapmak için de bir usule ihtiyacımız var. *Şaşkınlara Rehber* bir metodolojiye.

Ben fakih değilim, *alim* denecek vasıflarım yok. Bununla beraber, İnternet çağında kendini alim sayanları da, fetva verenleri de, halife ilan edip biat isteyenleri de değerlendirmek zorundayım. Hayatımı bu konulardaki ufacık farkları balon yapıp insanların kulağında patlatmaya tahsis edemeyecek kadar işimle meşgulüm. Bu yaştan sonra (veya önce!) *sıfırdan* alim olmaya, tüm dinî metinleri yeniden yorumlamaya girişmek gibi de bir niyetim yok. Bu eksiklerimin insanların ekseriyeti tarafından paylaşıldığını düşünüyorum.

Bir adam veya kadın, kendini alim sayıp, falanca konuda yeni bir tefsir yapıyor ve bunun daha doğru olduğunu söylüyorsa, diyelim, namaz vakitleri veyahut zekatın anlamı konusunda yeni bir fikir geliştirmişse ve insanlara bunu anlatıyorsa, nasıl yaklaşmak gerekir?

Anlatacağım, böyle bir durumla karşılaştığımda nasıl karar verdiğimle alakalı.

Birincisi her gördüğü farklılığa *fitne* yakıştırması yapmanın kendisinin *fitne* kabul edilmesi gerektiğini söyleyebilirim. Yani bir yorumun *fitne*/sapkınlık/vs. olup olmadığını anlamak için de bir usul lazım ve bu usul olmadan ezberden böyle bir iddiada bulunmak aynı *fitneyi* alevlendirmeye yarıyor. Bu sebeple biri yeni bir tefsirle geldiğinde, ezberden *fitne* yakıştırması yapmanın yanlışlığını *aksiyomatik* (bedihî) manada kabul ederek başlarım. Bazı yorumlar, tefsirler gerçekten insanları bölmek ve aralarına nifak sokmak maksadıyla üretilmiş olabilir, mümkündür, ancak insanların her söylediğine ilk anda *fitne* demek benzer bir nifaka sebep olur.

İkincisi bahsedilen konu ne kadar önemli diye düşünürüm. *Önemli* deyince, tabi, herkesin karın ağrısı kendine en mühim. Geçenlerde gazetede adamın birinin Erzurum camilerinin kiblesinin 5-15° *yamuk* olduğunu iddia ettiğini okudum. İddiasının ne kadar önemli olduğunu isbat için, *buradaki 5°, Kabe'den şu kadar uzaklığa tekabül ediyor* gibi bir şey söylüyordu. *Evet*, dedim içimden, *müslümanlar olarak namazdaki maksadımız Kabe'yi 2500 kilometre uzaktan iyi nişanlamak.*

Adam veya kadın, önemli olmadığını düşünse, zaten ağzını açıp da insanlara bunu anlatma zahmetine girmezdi. Ancak insanların kendi verdikleri önemin de değerlendirilmesi lazım. Bunu da, dinî meselelerde, *Allah'ın kitabı bu konuyla ne kadar ilgilenmiş?* diye sorarak yapıyorum.

Zamanımız, Allah kitap yerine imsakiye indirmiş olsa ve yeryüzünde kibleyi gösteren doğal çizgiler çizmiş olsa gayet memnun olacak tiplerle dolu. Farkındayım. Ancak bir konu, eğer Kitab-ı Hakîm'de muhkem surette işlenmemişse, onda işlenmiş konulara *nisbetle* daha az önemlidir. Bu bizatihi *önemsiz* demek değil, ancak müslümanlarla kardeşlik hukuku tesis ederken, diyelim, imsakin kaç kaç geçe olduğuna, eğer kardeşinizin kalbini kırmaktan fazla önem veriyorsanız veyahut yalan söylemek, Ramazan'ın ne zaman başladığından daha az önemli geliyorsa burada bir sorun vardır.

Hayatımızda her şeyi Kur'an-ı Kerim'e nisbetle yaşayamıyoruz. Her şeyi Sünnet'e nisbetle de yaşayamıyoruz. Hedefte güzel, ancak pratikte imkansız hedefler. Kaynaklar uzak zamanlardan ve aralarda, herkesin bir şekilde doldurmak zorunda olduğu boşluklar var. *Kur'an her şeyi anlatır* çünkü onda hem usul, hem esas, hem misal vardır. Ancak bu *her şey*, insanların anladığı anlamda, mufassal bir robotlaşma reçetesi değil. *Her şey*, bu usul, esas ve misallere bakıp, en doğru halde yaşamak gayesini gütmektir. Bir noktada, aramızda anlaşmak, kurallar ihdas etmek zorundayız ve bunu da Kur'an ve Sünnette anlatılan usul, esas ve misallere uygun ölçülerde yapmak lazım. O halde *her şey* dinî kaynaklar + insan demek.

İnsan faktörü işin içine girdiğinde, farklılıkların olması normal. İnsanlar farklı ve dinî metinleri okuma ve anlama usulleri de farklı. Aynı kaynaklara bakıp, farklı kanaatler ve icthadlar doğuyor. Benim gibi cahillerin de, bu farklı kanaatleri değerlendirmesi gerekiyor.

Bu değerlendirmede de, dönüp, *bu mesele Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünnetini ne kadar meşgul etmiş?* diye bakıyorum. *Sünnet* deyince alınanlar da var, onu bir kaynak kabul etmediği için, Kur'an-ı Kerim'e eş bir yere getirdiğimizi iddia edenler. Ancak buradaki usul çok basit manada, nisbî bir sıralama yapmak ve önemliyi, önemsizden ayırmak. Neticede sırf gelenek kaynağı bile olmuş olsa, Hz. Peygamber'e nisbet edilen bir sözün, diğer insanlarınkine nazaran kıymeti daha fazladır.

Böyle bakınca, şahsen, insanların tartışıp durdukları pek çok konunun o kadar da önemli olmadığı ve zaman alacak meselelerden sayılmadığını farkediyorum. Bir insanı, bir saat geç oruca başlıyor diye üzmenin, mesela, pek altından kalkılır bir konu olmadığını farkediyorum. Hatta onu bırakın, günde kaç vakit namaz kılınacağı, bunların birleştirilip, birleştirilmeyeceği konusu bile insanların arasında ayrılık teşkil edecek önemde bir konu gibi görünmüyor. Benim de elbette bir fikrim ve mezhebim var, ancak kimseyi bu konudaki farklı tefsirleri ve icthadları sebebiyle İslam dairesinin dışında görmem. (Onlar beni görebilir, ben onları yine görmem.) Eğer bir konu, gerçekten *hayat memat* meselesi olsaydı, daha ayrıntılı ve net açıklanırdı diye bakarım.

Namaz kılmak denen ibadeti inkar etmekle, mesela, namazın belli bir rüknünde anlaşılmamak farklı. *Namazı inkar eden* inançsızla aynı yeredir, ancak, *zamanımızda güneşe tapan mı kaldı* deyip, güneş doğduğu halde sabah namazını kılan bundan başka bir şeydir. (Ben böyle düşünmüyorum, hatta böyle birini hiç görmedim, şimdi uydurdum.) Benzer şekilde, fotoğrafların artık çok sayıda olduğu ve *tapınılacak nesne* olmadığını söyleyip, onların önünde namaza duran ancak ürün markalarını ve şirket logolarını *put* görüp, onların önünde namaza durmayan da başka bir şey söylemektedir.

Ritüel pek çok insan için *din* ile aynı anlamda ve bu sebeple ritüele, namazda elin nerede duracağına, secde ne söyleneceğine çok önem veriyorlar. Ancak ritüel, hemen her zaman, bir konunun önemini değil, önemsizliğini işaret eder. Bir çok farklı şekilde olabileceken o şekilde olmuştur ve asıl maksadı da, o konunun artık mesele olmaktan çıkmasıdır. Her namaza gittiğinde nasıl kılacağını düşünen bir insan, namazın asıl önemli tarafı olan huşuyu ve huzur idrakini kaçırmaz, kaç rekat kılacağını bilmeyen erteler, kaç secde yapacağından emin olmayan sendeler. Velakin bu kurallara bu kadar önem verilince, insanlar da bunların ardında önemli deliller arar. Deliller düşündükleri kadar önemli/sahih olmayınca, diyelim, secdedeki *subhane rabbîy'el a'la* tesbihinin kaynağı, A'la suresinin ilk ayetinden fakihlerin yaptığı bir ichtihad olunca, insanların da *reformistliği* tutuyor.

Burada, *reformistlik* yerine, bu meselelerin demek ki, o kadar mühim olmadığını ancak bir şekilde çözülmesi gerektiği için bu şekilde çözüldüğünü ve yeniden çözülmesinin de, çok büyük bir anlamı olmayacağını idrak daha önemli olmalıdır. Biri bir gün çıkıp, namazların rekatta iki secdeyle değil, beş secdeyle kılınması gerektiğini anlatsa, soracağım soru, bu beş secdeli namazın yarattığı tartışma kadar ne faydası olacağıdır. Allah'a daha yaklaştırdığını iddia eden kişinin, vahiy aldığını iddia etmesi gerekir ve bu namazın secdelerinden çok daha önemli bir iddiadır. *Aslî kaynaklarda bu şekilde olduğunu iddia eden*, bu yorumunun neden tarih boyunca kimse tarafından paylaşılmadığını ve neden ilk kendisine vasil olduğunu açıklamak durumundadır.

Üçüncü kriterim ise şudur: Dini ilimler matematik veya tabiat bilimleri gibi isbatı yapılan cinsten bilgi üretmez ve bu sebeple tefsirin sıhhati konusunda gerçek dünyaya *gönderimleri* ile ilgili *ağaçları meyvelerinden tanırsınız* tarzında bir kriter şarttır. Bu nasıl mümkün olabilir?

Şimdi, herkesin *iyi müslüman* tasavvuru var. Müslümanların da var, başkalarının da var. Şahsen *iyi müslüman* deyince, yine okuduklarıma göre kafamda canlanan peygambere benzeyen birinden bahsediyorum. Yalan söylemeyen, gizli cemiyet kurmayan, iki yüzlülük yapmayan, dünyalık peşinde koşmayan, anlattığına madden veya manen ücret istemeyen, mücadelesinde silahlı ne tek yol, ne imkansız gören, insanların ayıplarını araştırmayan, merhametli, vakur, Allah'ın indirdiği konusunda pazarlıksız biri geliyor gözümün önüne. Birinden, dinî bir söz/yorum okuduğumda, bunun kafamdaki *iyi müslüman* tasavvuruna ne kadar uyduğuna bakıyorum.

Şimdi oryantalistler ve sair erkan, bu saydığım özelliklerin Hz. Peygamber’de olmadığını veya benim *kötü* göreceğim başka özellikler olduğunu iddia edebilir. Onun dinî tecrübelerini siyasi amaçlarıyla tevhid etmiş biri olduğunu ve *umduğum gibi olmadığını* iddia edebilir. (Ben böylelerini de okudum, bilhassa Hristiyanlar arasında Mekke devrini övüp, hicretten sonraki hayatını *kötü ve sahte peygamber* gören çok.) Ancak buradaki mesele, tarihi doğruculuktan ziyade, *iyi insan* tasavvurunun, sair mevzulara göre çok daha somut olması. Bir insan, zihnindeki *iyi insan* tasavvurunu, Kitap ve Sünnet’e göre geliştirebilir ve burada oryantalistin aradığı bir tarihi doğruluk aramaz. Çünkü bu *iyi insan* tasavvurunun aslı gayesi, karşılaştığı dinî fikirleri ve akımları tartmaktır.

Bir kanaat önderi, bir *hoca*, iyi insandan bahsettiğinde, bunu Hz. Peygamber devrine götürüp ne kadar *iyi* olduğuna bakıyorum. Bu zamanda kimileri, *süt dökmüş kedi* gibi bir müslüman imajını beslemeye, bunu *satmaya*, kimileri de gözü dönmüş, kafa kesen canileri *işte müslüman bu* diye pazarlamaya çalışıyor. Birincisini görünce Peygamber’in kılıcı ve en zayıf olduğu vakit bile putlarla veya Mekke oligarşisiyle uzlaşmayan hali, ikincisini görünce onun Medine’deki diğer unsurlarla barış arayan, Bedir harbinde esir düşenleri on çocuğa okuma yazma öğretmeleri karşılığı serbest bırakan veya Necran Hristiyanlarına ayin için mescidini açan hali aklıma geliyor. *İyi insan* demek ki, hem barış arayıp, hem ne istediğini bilen biriymiş ve ne güçlülerin hoşuna gitmek uğruna kırkbin takla atmak, ne de manasız yere kan dökmek ve savaşmak onun dini değilmiş.

Kafamdaki iyi insan tasavvurunu, Kur’an-ı Kerim’in ve Hadislerin anlattığı *iyi insana* yaklaştırmaya çalıştıkça, *ağaçların meyvelerini* değerlendirmek de kolaylaşıyor. Bu konuda biri benim anlayışumdaki zayıflıktan, diğeri de bazı kaynakların sıhhatindeki şüpheden kaynaklanan itirazların *genel resme* dair pek bir şey değiştirmediklerini gördüğüm için de *peygambere en benzer insanı üretme niyetindeki* cemaat, cemiyet, tarikat vs’nin diğerine nazaran calib-i hakikat olduğu.

Dördüncü bir kriter de şöyle: Somut soyuta, pratik teoriğe, empirik rasyonele nisbetle daha değerlidir. Bir insanın Allah’ın zatı hakkında söyledikleri, günlük hayatın içindeki doğrulara nazaran daha kıymetsizdir. İnsanların hayatında önemli bir soruna çözüm bulmak, onların *karşılaşmaları muhtemel* sorunlarına çözüm bulmaktan evladır. Gözlem vasıtasıyla elde edilen bilgi, hesap vasıtasıyla elde edilenden kuvvetlidir. Dinî empirisizm, dinî rasyonellikten daha doğru bir yaklaşımdır.

Bunların hepsi, bir noktada aynı şey. Kısacası insanın tecrübelerine dayanan bir dinî anlayış, onun sözde/hesapta kalması muhtemel dinî anlayışına nazaran daha üst bir yerdedir. İnsanların somut ihtiyaçlarını düzenleyen ahlakî kurallar, ibadetlerin ayrıntılarından, ibadetler ise, kelam, edebiyat ve felsefî laf cambazlıklarından daha üst bir yerdedir.

Bu sebeple, mesela sırf hesaba dayanan kamerî takvim yerine, hesabın gözlemle desteklendiği bir takvim anlayışını daha uygun bulurum. Buradan, mesela Ramazan hilalinin illa *herkes* tarafından gözlenmesi gerektiği sonucu çıkmaz ancak

bu hilalin *gözlenebilir* olduğunu göstermek icap eder. Hesabı yapan, bunu *güneş falanca konumdayken, ay da filanca konumdayken hilal görünmüş olur* diye değil, gerekirse uçağa atlayıp, o hilalin görüldüğü yerden canlı yayın yaparak göstermek, filmini çekip dünyaya canlı aktarmak icap eder. Madem hesap kesin, hilalin nerede görüneceği belli, onu nerede arayacağımızı biliyoruz; bu kolaylığı ayrılığa düşmek için değil, ittifad için kullanmak gerekir. Çünkü eğer, hilali olması gerektiği yerde bulamazsak, hesaplarımızın yanlış olduğunu, henüz havanın yeterince kararmadığını veyahut başka sebeplerle hilalin görünemediğini anlayıp, hesapları değiştirmemiz icap eder. Hilali insanların kafasına vura vura *hesap yaptık, en doğrusu bu* demeye gerek kalıyor olması, hesabın tek başına doğru olup olmadığı şüphesini olgunlaştırır.

Aynı şekilde, namaz vakitlerini sadece takvimdeki saat ve dakika olarak değil, bunların güneşin pozisyonlarına göre gözlenebilir kabul etmek daha evlâdır. İnsanları, dinin getirdiği kriterleri gözleyip tefekkür etmekten uzaklaştıran her tür usûl, adı kolaylık veya kesinlik de olsa, nihai manada iyi insan üretmez.

Çünkü gözlemiden uzaklaştıran bilgi, insanı kendine hapseder. Bir insan güneşe değil de, cebindeki saate bakarak namaz kılmaya başladığında, o saatin dakikalarına önceden sahip olmadığı bir önem atfetmeye başlar. Bu atıf pek çok durumda dinî bir dejenerasyonun da ilk halkasını oluşturur. İnsanlar kitapta yazanın, hayatta cereyan edenle bağını kopardıklarında, din hayattan başka bir şey halini almaya başlar. Daha net konularda, daha kesin kurallarımız olur ancak bunların hayatla olan bağı azalır.

İnsanların dini *kullanmaktaki* amaçları, düşünmekten, karar vermekten, hayatı yaşamaktan, insanları anlamaya çalışmaktan, bir dünya görüşü tesis etmekten *kaçmak* olduğuna çok şahit oldum. Din pek çokları için uygun bir konfor zemini sağlıyor. Kendimizi kitaplara hapsedmek ve kitaplardaki doğruları konuşmak için uygun bir alan. Ancak asıl konusu, *insanı iyileştirmek* olan bir faaliyet için, insandan uzak, kitaplara yakın durmak, içinin boşalması ve sırf törenden ibaret kalması demek. İnsanlar tören meraklısı canlılar ancak daha iyi olmak için bu meraklarını da ıslah etmeleri gerek.

Dini fikirleri bu dört prensip vasıtasıyla okuyorum. Bir insan, (bilmiyormuş gibi) Allah'a ne olduğunu anlatmaya çalışıyorsa gülüyorum mesela. *Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun kulu ve resûlüdür* cümlesinin anlattığı basit itikadın ötesinde, müteşabihleri yorumlayarak veya bir takım rasyonel kurallar ihdas edip, Allah'ın *gerçekte* nasıl olduğunu anlatmaya çalışanlara (dinen) itibar etmiyorum. Allah'ın zatıyla ilgili bildiğim bir şey varsa, düşüncelerime uymadığı, sandığım şey olmadığı ve çok yanlışlar yaparak edindiğim zamandan beri bu fikrimde pek değişiklik olmadı. Hz. Peygamber'in vahyi nasıl aldığı, vahyin tabiatı ve nasıl olup da peygamber olduğu gibi, yanındayken bile çözülmeyecek meseleleri onbeş asır sonradan çözmeye çalışmanın da manası olmadığına bu sebeplerle kanaat ettim. Kendini güvende hissetmek isteyen, bunlarda herhalde itikadını mezhep imamlarına uydurabilir, ancak tartışmalar konusunda da fazla heyecanlanmaya gerek yok.

Benzer şekilde fikhî bir meseleyle karşılaştığımda, *Hz. Peygamber ne yapardı?* diye sormak, *fulanca imam ne diyor?* diye sormaktan daha evla geliyor. Birincisi daha somut ve *iyi insan* fikrinin belli bir durumda ne yapacağını soruyor. Pek çok durumda, onu bugünkü şartlara getirmek zor, *Hz. Peygamber twitter'da zaman harcar mıydı?* diye bir soruyla günler geçirebilirsiniz. Böyle bir durumda, onun devrinden benzer bir şart bulmaya çalışmak ve öyle karar vermek daha kolay. O zaman twitter yoktu ama Ukaz panayırı vardı, Efendimin bu panayırı nasıl karşıladığı ve orayı nasıl kullandığı daha önemli.

Siyasi konularda da benzer bir usul takip ediyorum. *Hz. Peygamber bugün yaşasaydı Amerika'ya nasıl bakardı?* Bunu bilmek mümkün değil, ancak o zamanın süper güçlerine nasıl baktığını biliyoruz. Siyasi konular pek çok durumda fikhî konulardan daha kolay çözümlenir. Seçenekler daha dardır çünkü. Ancak daha büyük kavga üretir, çünkü asıl mesele uhrevi değil, dünyevidir. Bu sebeple belli bir fikir edinmek için kullansam da, siyasi kavgaya bu usulü veya dini kaynakları katmak doğru gelmez.

Dört başı mamur olduğunu söyleyemesem de, en azından bir fikir verip, şaşkınlığıma biraz çeki düzen vermek için takip ettiğim prensipler bunlar.